

Condicionants sociològics de la planificació lingüística en un context global i multicultural

Paquita Sanvicén
Universitat de Lleida

La planificación lingüística no se puede comprender
sin referirse a su contexto social y a su historia
COOPER, 1997

La oposición entre globalización e identidad está dando forma
a nuestro mundo y a nuestras vidas
CASTELLS, 1997

Resum: La complexitat de la conformació de les societats actuals provoca l'aparició de reptes nous que s'afegeixen a l'emergència de realitats ja existents i no resoltes. Això fa que s'hagin d'analitzar amb mirada i perspectives noves problemes, qüestions i polítiques que es creien resolts o, com a mínim, superats. Obliga, alhora, a repensar les estratègies i també a repensar-nos com a societat. La política lingüística, i la planificació que n'és la resultant, no pot quedar al marge d'aquestes reflexions perquè actua en —i per a— una població i en —i per a— una societat determinada, i l'una i l'altra estan en plena transformació i canvi. Els diversos contextos socials actuals en els quals —i per als quals— es prenen les decisions lingüístiques contenen condicionants característics que s'afegeixen i interactuen amb els preexistents. Uns i altres, amb diferents graus d'intensitat, les influencien. Aquest article s'aproxima a alguns d'aquests elements i a aquest context divers, global i local que els dota d'especificitat.

Resumen: El complejo proceso de conformación y cambio de las sociedades actuales provoca la aparición de nuevos retos que se acumulan a las realidades ya existentes y no acabadas de resolver que emergen de nuevo. Obliga, a la vez, a repensar las estrategias y también a repensarnos como so-

ciudad. La política lingüística, y la planificación que resulta de ella, no se puede quedar al margen de estas reflexiones porque actúa en —y para— una población y en —y para— una sociedad determinada, y la una y la otra están en plena transformación y cambio. Los diferentes contextos sociales actuales en los cuales —y para los cuales— se toman las decisiones lingüísticas contienen condicionantes característicos que se superponen e interactúan con los preexistentes. Unos y otros, con diferentes grados de intensidad, las influyen. Este artículo se aproxima a algunos de estos elementos y a este contexto diverso, global y local, que los dota de especificidad.

Abstract: The complexity of the current formation of different societies causes the appearance of new challenges that are added to the emergence of already existing and unsolved realities. This makes problems, questions and policies that were believed to be solved or at least overcome have to be analysed through new points of view. This forces, at the same time, to rethink the strategies and also to rethink ourselves as a society. The linguistic policy, and the consequent planning, must not be forgotten in these thoughts because it acts in —and for— a population and in —and for— a specific society, one and the other are in process of transformation and change. The various current social contexts in which, and for which, the linguistic decisions are taken contain specific factors that are added to and interact with the already existing ones. One and the others with different degrees of intensity influence them. This article refers to some of these aspects and to this diverse, global and local context that give them singularity.

1. A tall d'introducció

Més enllà de les polèmiques que encara suscita la seua anàlisi conceptual o ideològica, i tant si ens situem entre els partidaris de la globalització com entre els seus detractors, o tant si som dels que celebrem la novetat del fenomen com si la neguem i ens afegim als que reivindiquen que ja fa molts anys que es mantenen interconnexions entre diferents parts del món, queda fora de qualsevol discussió el fet evident que la configuració dels escenaris i paràmetres relacionals i de referència socials, econòmics i culturals en què hem estat socialitzats està patint, des de final dels anys noranta, però especialment, i visiblement, en aquest canvi de segle com a conseqüència d'aquest procés globalitzador —mundialitzador o planetaritzador—, una profunda transformació.

Que els efectes de la globalització han estat, i són, poderosos i que modifiquen els nostres entorns i les nostres vides de manera radical en un procés de dinàmica de canvi constant que no té marxa enrere ni retorn és un fet demostrat i estudiat a bastament (Giddens, etc.). En aquest nou escenari mundial, de societats en transició, la imbr-

cació, interdependència entre els poders polítics, econòmics, culturals, informacionals i la seua concentració en dimensions difuses, és més evident que mai. Alhora, la fulminació dels paràmetres clàssics de temps i espai, les dimensions dels fluxos de capital, informació i gent, la velocitat i la intensitat dels canvis, en definitiva, d'aquest procés, han fet emergir noves maneres de relació, nous referents i nous valors i símbols que conviuen, es reforcen i competeixen amb els tradicionals.

També han fet aparèixer una sensació prou generalitzada d'impotència i inseguretat davant el canvi, que se sap il·limitat, i en conseqüència emergeixen accions de resistència i autoafirmació, de diferent signe, que apareixen com a estratègies de reforç i protecció individuals i col·lectives. Els canvis socials incideixen en les accions estratègiques i polítiques de les esferes locals que lluiten per redefinir el seu paper en aquesta dimensió d'interconnexió planetària que les afecta directament i amb la qual interactuen; alhora, en la dinàmica quotidiana adquireixen, enfront del marc global, una importància cabdal com a elements pròxims, coneguts, que doten de referències i seguretat als individus. La globalització, tal com podem comprovar cada dia, no només té a veure amb els grans sistemes, sinó també amb aspectes molt íntims i personals de les nostres vides (Bech, 1998; Giddens, 1999; Castells, 1997, 2003; Lucas, 2003).

Unes dinàmiques, aquestes, que afecten de ple l'esfera social, cultural i simbòlica de totes les societats. També la lingüística. En els contextos socials per als quals, i en els quals, es prenen les decisions lingüístiques, hi ha tothora una sèrie de dinàmiques endògenes i exògenes que les influencien, des de les econòmiques, tecnològiques, polítiques i demogràfiques, fins a les històriques, culturals, ideològiques i simbòliques, a més dels elements relacionats directament amb l'acció planificadora com ara els agents i les seues pròpies identitats i motivacions, els recursos, els destinataris, les adhesions i les contraposicions. Les múltiples dimensions dels nous escenaris i les noves relacions confereixen complexitat a les imbricacions entre les unes i les altres.

L'aparició i la consolidació de la societat xarxa i l'obertura de les fronteres físiques estan provocant l'aparició de nous escenaris i, alhora, de noves possibilitats, i també de noves fonts de conflicte. La societat xarxa apareix com un element important de socialització que ha modificat l'escenari de les relacions interpersonals d'un nombre molt important i creixent de població, especialment jove, li permet anar més enllà de les relacions cara a cara amb persones del mateix entorn i del mateix territori, i li obre «finestres» al món. La xarxa li possibilita l'accés a nous coneixements i referències valuo-

sos per a la construcció de la pròpia identitat, en la qual la diversitat de les llengües que pot usar és un valor des del punt de vista instrumental i comunicatiu (Castells, 2003).

Aquest és un aspecte important que s'ha de tenir en compte, si més no a Catalunya, en la mesura que la llengua catalana és tradicionalment valorada com a l'element nuclear de la identitat catalana i, alhora, la lleialtat lingüística —això és la defensa i l'ús del català— és l'indicador de mesura de la integració. Pel que fa a la identitat, la virtualitat, el no-espai físic, sembla que desplaça el component territorial que tenia tradicionalment la identitat, i que, com diu Castells (2003), el concepte *xarxa* va substituint el concepte *frontera*. Tal vegada per això, i perquè aquesta tendència és llegida en termes d'aprimament i debilitació identitària, hi ha intents de *territorialitzar* l'espai virtual i s'intenten trobar acotacions lingüístiques i simbòliques que el singularitzen en aquest sentit (González Balletbó, Callen Moreu i Galvez Mozo, 2003).¹

La societat de la informació també és un àmbit de representació del domini d'uns sobre els altres. Les llengües representen i reproduïxen, també en aquest espai, relacions de poder. Les llengües hi apareixen amb jerarquies marcades i exerceixen el seu poder comunicacional en una relació que té força a veure amb la influència que tenen els estats que les parlen en l'esfera econòmica, estratègica i política mundial. La radiografia lingüística de l'espai virtual, feta a partir d'indicadors de presència i freqüència d'ús a la xarxa, evidencia prou aquest punt. Per a les llengües minoritàries, aquest és un espai important d'actuació per visibilitzar la seua vitalitat, la seua utilitat en aquest nou marc de relacions, seguit de prop pels agents lingüístics. La xarxa també és, en aquest sentit, un objectiu de, i per a, la política i la planificació.²

L'aparició i consolidació de l'espai comunicatiu virtual ha revitalitzat el debat sobre el paper de les llengües al món, les possibilitats de subsistència de les minoritàries i minoritzades, la seua preservació com a element ecològic i estratègic, enfront de les que tenen valor afegit, ús i estatus internacional. El domini en l'escenari mundial de les que estan millor situades, en termes de valor, en l'esfera comunicativa global, l'anglès especialment, posa en relleu el perill que la pragmàtica

1. Isaac GONZÁLEZ BALLETBÓ, Blanca CALLEN MOREU i Anna GALVEZ MOZO, «La perifèrització catalana de l'espai d'Internet», comunicació presentada al IV Congrés de Sociologia, Reus, 2003. (web)

2. En aquest sentit, i no pas per casualitat, hi ha a la xarxa un baròmetre de l'ús del català a Internet dit *wiccac* (<http://wiccac.org>) que té explícitament com a objectiu impulsar la normalització de l'ús de la llengua catalana a Internet.

de l'ús esborri les que ho estan menys. Aquesta situació no és aliena a les conjuntures polítiques i econòmiques, ara multidimensionals, de les estratègies dels estats i els territoris. Pel que fa al cas català, en els darrers mesos —i fruit també d'un canvi de direcció política que també ha implicat un canvi en la política estratègica sobre les llengües des del govern de l'Estat— s'han intensificat les accions i les negociacions, a distints nivells de l'arena política, per al reconeixement de la llengua catalana —i les altres llengües de l'Estat— en institucions de referència estatal i mundial, com ara la Unió Europea,³ per tal que adquireixi un estatus d'identificació, de distinció i de valor propis en el camp de les relacions de poder lingüístic, estatus que també comporta representació de força política i simbòlica.

La xarxa apareix com un instrument important per a les polítiques i planificacions lingüístiques per a l'aprenentatge, intercanvi de continguts i experiències, de difusió i informació. Alhora, és també eina de combat i agent estratègic a mans dels grups més activistes a favor i en contra en els processos que intervenen en matèria de llengua. En aquest sentit, és una eina de sensibilització i mobilització per a aquests activistes com a captació d'adhesions en la defensa de la llengua pròpia i de denúncia de les actuacions que consideren contràries als seus objectius, fetes tant des de les institucions públiques com privades. Alhora, actua com a mitjà per informar i cohesionar grups distants a l'entorn d'una causa lingüística. A un altre nivell distint, però no pas d'un interès menor, per als grups d'estrangers que viuen en ciutats distintes a les seues d'origen, les noves tecnologies els permeten mantenir lligams amb la comunitat etnolingüística de la qual provenen i, alhora, relacionar-se amb la societat receptora (Boix, 2004).

Paral·lelament a aquesta superació total de les fronteres físiques pels efectes de la virtualitat, hi ha també —i amb efectes i conseqüències molt importants— l'obertura de les fronteres territorials i físiques i, en conseqüència, els desplaçaments de població que han fet variar també significativament els escenaris de relació cara a cara. Una variació, però, en la qual, a diferència de l'espai virtual, l'element estranger no té una connotació de valor positiu en les relacions interpersonals, i la diversitat cultural i lingüística és una innovació no desitjada que litiga amb les comunions i els dominis ja

3. En aquest sentit, són avenços importants la tasca que s'està fent a escala estatal, des que el PSOE va guanyar les darreres eleccions generals, per desenvolupar el plurilingüisme de l'Estat, en diferents àmbits, i també el contingut favorable a la diversitat cultural i lingüística del *Tractat pel qual s'estableix una Constitució per a Europa*, i el contingut del *Memorando del Gobierno español. Solicitud de reconocimiento en la Unión Europea de todas las lenguas oficiales en España*, desembre de 2004.

existents. En aquest litigi, val a dir-ho, uns i altres no actuen en pla d'igualtat, ja que hi ha una clara desigualtat en les possibilitats d'exercici dels drets per part de les comunitats estrangeres.

Els desplaçaments de població internacional continuats de sud a nord i d'est a oest, i els seus assentaments en una gran part d'Europa, estan afegint importants components de canvi social. Tots els moments de trasbals i de transició comporten processos, tant en l'àmbit macro com micro, de replantejament dels paràmetres vigents i de qüestionament de la seua validesa per donar resposta a les noves conjuntures i reptes socials. En aquests moments hi ha oberts debats intensos, a escala mundial, de repensament de la societat, del paper de l'estat i de la democràcia. Debats significatius, alguns d'ells amb no poca polèmica, tant pel seu plantejament general i les perspectives de canvis estructurals que comporten com per allò que, sens dubte, també afecta la política i la planificació lingüístiques.

Són exemples d'aquest repensament, la valoració mateixa dels fluxos migratoris internacionals i de les conseqüències dels seus assentaments en espais diferents als d'origen, que provoca radicalitats en un sentit i en un altre, positiva per als uns, nefasta per als altres, fins a preveure un xoc de civilitzacions irreversible (Hanttington), i la revisió del concepte de *ciutadania*, lligada als canvis dels escenaris poblacionals mundials i a les necessitats dels països desenvolupats de comptar amb mà d'obra de població migrada per mantenir els nivells interns de desenvolupament. Lligat a aquesta reflexió, encara, es debaten possibles alternatives al model de ciutadania tradicional, lligades a la revisió dels conceptes de *ciutadà* i *democràcia* en el nou marc mundial de la construcció de les societats (Guibernau, 2003; Kimlycka, 1996; Espinosa, 2004). Estan en debat valors com ara la substitució de l'explotació per la solidaritat entre països rics i pobres, per exemple entre Europa i els països de la Mediterrània, en la mesura que l'ajuda per al desenvolupament dels països del sud de la Mediterrània es veu ja com a imprescindible per frenar els fluxos migratoris i oferir als seus habitants espais de desenvolupament ciutadà en els seus països d'origen. També és important el debat del repensament de la validesa com a espai polític dels estats nació tradicionals en el complex equilibri de poders entre el que és local i el que és global (Castells, 1997), i el qüestionament i la reconfiguració dels estats nació i del nacionalisme tradicional per donar resposta a les noves societats més complexes, plurals i globals.

De manera paral·lela, apareixen línies de reflexió que replantegen el paper de les identitats i la seua construcció, i les considera com a quelcom dinàmic i canviant, multidimensional, deslligades d'ele-

ments essencialistes i permanents. En aquest marc de relectures, reapareix l'anàlisi del paper de les llengües maternes minoritàries com a elements de valor per a la formació dels individus, no només en els llocs de naixement, sinó també en territoris d'assentament diferents del seu (Lucas, 2003; Maalouf, 1998; Castells, 2003; Bastardes, 2003). En una altra escala de debat, veus autoritzades qüestionen la bonesa i oportunitat dels processos i les polítiques dites *d'integració fetes fins ara en països tradicionalment receptors d'immigració* (Ribas, 2003; Siguan, 2000; Pérez Díaz, 2004); també és en procés de revisió el paper del sistema educatiu i de les agències de socialització tradicionals, les estratègies tradicionals dels quals sembla que no donen una resposta prou satisfactòria a les necessitats de la nova societat.

Lligat a aquests debats teòrics, acadèmics i polítics, que han pres volada mundial, per la complexitat social creixent, els desplaçaments migratoris que se succeeixen actualment han posat, a escala local, en un àmbit més micro, en contacte i relació quotidiana minories foranes amb majories autòctones en espais vitals compartits. Això ha evidenciat un dels components bàsics de la societat, poc advertit fins ara, que ara apareix multiplicat i fortament visibilitzat: la diversitat cultural, ètnica i lingüística. Una situació que ha posat de moda el concepte *divers*, al voltant del qual s'ha desenvolupat una vasta terminologia relacionada —no exempta de controvèrsies en la seua aplicació conceptual— i, alhora, un ampli conjunt d'accions polítiques i estratègiques, així com la creació de grups específics de professionals especialitzats en la gestió d'aquesta diversitat. Encara que, com diu Ramoneda (2004), la diversitat no es gestiona, sinó que es practica, el discurs i la preocupació recurrent en gairebé tots els àmbits de l'escala política i institucional, tant pública com privada, és justament el repte de gestionar-la (i com s'ha de fer).

Una part important d'aquesta gestió correspon a les estratègies de política i planificació lingüístiques. Quan parlem de com afecta la globalització la presa de decisions en aquest àmbit i de la relectura dels condicionants que té en aquest nou marc de relacions que és fet de contextos multiculturals i multilingües, a escala virtual i a escala presencial, a banda de les oportunitats de la xarxa com a instrument de poder, eina i estratègia, com comentava més amunt, ens hem de referir, sobretot, als condicionants derivats del procés de contacte i de convivència entre la població desplaçada que arriba i la població receptora. Ni per a l'una ni per a l'altra, aquesta situació no és volguda. La interrelació entre autòctons i nou arribats opera en marcs de desigualtats en els quals la situació legal dels individus que arriben, la seua procedència i heterogeneïtat, els estereotips afegits al

lloc de procedència, l'experiència personal i col·lectiva construïda o viscuda, determinen sovint els paràmetres en què es donarà aquesta relació.

És una dinàmica, per tant, no exempta de conflictivitat i reticències, com tots els processos de contacte entre grups ètnics distints, heterogenis, amb cultures, identitats i llengües distintes. Uns processos que es donen en pobles i ciutats que són també heterogenis i que ara es recomponen a partir d'aquestes interconnexions. Una recomposició social, econòmica, política, cultural, simbòlica i també lingüística en la qual les dos parts del procés (els que arriben, però també els que hi són, i aquests especialment) tenen molt a dir i a fer. És una realitat que es manté en sectors no petits de la societat autòctona la interpretació essencialista de la integració dels immigrants, i en aquest sentit, de manera recurrent i periòdica, reapareixen els discursos que enarboren la por de la desaparició de la cultura catalana *pura*, i la llengua catalana com, per exemple, els que van fer destacades persones de l'àmbit polític català a mitjan any 2001.⁴

Més enllà de les desqualificacions com a no políticament correctes ni oportunes, que una part de la classe política es va afanyar ràpidament a posar de manifest, tal vegada és interessant retenir el comentari que va fer l'aleshores president de la Generalitat, Jordi Pujol: «La majoria de catalans pensen com la meva dona i com Heribert Barrera», no tant pel comentari en si, sinó perquè reflectia una realitat, viva encara ara.

Probablement, no és pas per atzar que el X Congrés de Linguapax fet en el marc del Fòrum de les Cultures es plantegés com un diàleg sota el títol *Diversitat lingüística, sostenibilitat i pau* i es parlés del valor de la *linguodiversitat*.

«Des de la perspectiva de la pluralitat humana, podríem postular amb convenciment la necessària fraternitat que hauria d'existir en-

4. Durant els mesos de març i abril de 2001, es va generar un important debat polític a l'entorn de les declaracions d'Heribert Barrera i l'esposa de Jordi Pujol, en aquell moment president de la Generalitat. Unes declaracions que posaven un altre cop d'actualitat els temors que una altra llengua, o el castellà que sens dubte acabaran parlant aquestes persones nou arribades, farà desaparèixer Catalunya: «es una simple cuestión numérica: la mayoría de los inmigrantes adopta el castellano, y como cada vez llegan más... Si Cataluña tuviese estado, tendrían que hablar catalán, pero como no es así... ¡Cataluña desaparecerá! [...] Si un día hubiese un presidente de la Generalitat magrebí, pero que hablara catalán, es que hemos vencido. Si no es magrebí y habla en castellano, hemos perdido». Talls d'una entrevista d'Heribert Barrera publicada a Internet <[http://www.geocities.com/AntavianaDigital/Document/ Doc/Barrera.htm](http://www.geocities.com/AntavianaDigital/Document/Doc/Barrera.htm)>

tre els membres d'una única espècie culturalment diversa, tot acabant amb les relacions de dominació i subordinació que es donen en les relacions entre grups lingüístics distints», afirma Albert Bastardes en la ponència que va presentar en aquest Congrés. I continua encara en un altre punt: «Passar a una altra fase històrica de la humanitat en què la visió predominant sigui la de reconèixer la igual dignitat de totes les llengües i dels grups lingüístics és, clarament, un objectiu inajornable»,⁵ en un marc discursiu en què es reclama el manteniment i desenvolupament del multilingüisme i la prioritització funcional de les llengües minoritàries per tal de tenir valor específic instrumental i referencial i salvaguardar-se així del perill del domini glotofàgic de les més poderoses.

Un debat viu i bàsic en un món, la vella Europa en primer pla, que sembla que ha descobert i acceptat ara amb l'ampliació d'Europa a vint-i-cinc estats i la negociació del redactat del *Tractat pel qual s'estableix una Constitució per a Europa* que cap país no és internament monolingüe i que —malgrat el constructe politiconacional d'homogeneïtat que ha fet que generacions senceres se socialitzessin en la creença que la llengua de França era el francès; la d'Itàlia, l'italià; la d'Espanya, l'espanyol; la de Catalunya, el català, etc.— aquesta realitat construïda invisibilitza una realitat plurilingüe, una convivència de comunitats lingüístiques en equilibris diversos, que ara, no pas per casualitat, emergeix a recer de les conseqüències, llegit en termes de relacions de força, del *mercat*, en el sentit més ampli del terme, global i de la revisió del paper del *local* com a contrapunt. Com diu Matthias Köning (1998), «las políticas democráticas tienen que responder a las preguntas de cómo se puede reconocer la identidad de los grupos lingüísticos y cómo, al mismo tiempo, se puede garantizar la participación de todos los grupos lingüísticos en una esfera pública común».

Aquests aspectes importants s'han de tenir en compte en el plantejament de qualsevol estratègia política en matèria de llengües, tant en l'àmbit de la microplanificació com de la macroplanificació (Cooper, 1997). Aspectes que encara són més importants en el cas espanyol i català, especialment en aquest darrer, en el qual, per la història encara no acabada de superar, i per la difícil relació entre els dos estats nacionals contrapuntats, la llengua és l'element identitari tradicional i arma interessada de debat polític que s'alça periòdicament

5. Albert BASTARDAS, «Cap a una sostenibilitat lingüística: conceptes, principis i problemes de l'organització comunicativa dels humans per al segle XXI», conferència plenària per al X Congrés Linguapax, Fòrum Universal de les Cultures, Barcelona, 2004, Diàleg sobre *Diversitat lingüística, sostenibilitat i pau*, maig 2004.

i interessadament per encendre les alarmes de la dissolució de la nació catalana, fent bo sovint el discurs de l'alteritat i el del modern racisme culturalista (Pascual, 1997).

Per això, dedico la primera part d'aquest article a parlar sobre els trets més rellevants d'aquest nou context multicultural que s'afegeix al preexistent, una anàlisi imprescindible de fer també per a la intervenció lingüística, ja que la mirada amb què es faci determina unes polítiques i accions estratègiques o unes altres i, per tant, la configuració d'un model de societat o un altre. En el segon apartat, plantejo més concretament alguns condicionants d'aquest context que incideixen directament en l'orientació de la planificació lingüística i hi plantejo algunes propostes a tall de conclusions.

2. A l'entorn del context multicultural

Les societats no són cossos estàtics ni mecànics, ni responen a delimitacions estanques, amb dates exactes d'inici i de caducitat, encara que, com a mètode d'anàlisi i estudi, la necessitat acadèmica les fragmenti en etapes i èpoques. Són processals, acumulatives en sentit doble: de tradició, per acumulació per l'experiència adquirida pel pas del temps, i d'innovació, per noves adquisicions, l'evolució interna de les pràctiques, els productes i el pensament, o l'adopció i adaptació de pràctiques, productes i pensament d'altres societats o grups socials, propers o llunyans, però en qualsevol cas interconnectats. També són selectives i, alhora, evolutives i involutives, per la dinàmica endògena i exògena. En cap cas, però, no són monolítiques ni les seues característiques tampoc no són perennes.

En idèntic sentit, i partint d'una concepció de la cultura com un element dinàmic, canviant, que es va construint per l'aportació d'una multitud de fenòmens i de les diferents persones que la formen al llarg de la seua història, cap cultura no és completament homogènia ni monocultural. Està en procés de conformació i redefinició constants, en virtut d'una interacció tridimensional de forces de diferent intensitat de poder que interactuen (Giner, 1998), encara que aquest procés no sigui percebut pels individus, ja que en són, alhora, elements impulsors, actors i receptors, i, alhora, també són elements que el doten d'heterogeneïtat. És sabut que només s'és conscient del canvi, i de la seua magnitud, quan es comparen situacions en moments temporals distints, no quan s'hi està immers.

La no-homogeneïtat és una característica inherent a la formació de les societats: hi coexisteixen cultures generacionals, cultures re-

gionals, de classes, urbanes i rurals, professionals, polítiques, tradicionals, innovadores, cosmopolites, de masses. Aquestes (sub)cultures a vegades s'encavalquen, a vegades són relativament oposades. A la realitat, la cultura, allò imaginat com a quelcom compacte, no existeix; és un constructe polític, relatiu, programàtic i pragmàtic. En el mateix sentit, la identitat cultural dels pobles, inclosa Catalunya, és també pragmàticament construïda i feta sobre la base d'aportacions de cultures diferents i de distintes tries i reinvençions (Marfany, 1995; Puig-Moreno, 2000). Actualment, la tendència comunament acceptada entre els estudiosos del tema és parlar de cultures i d'identitats, en plural, com a elements definitoris de les poblacions actuals.

Tanmateix, aquesta heterogeneïtat que caracteritza la totalitat de les societats ha quedat minimitzada i, a vegades, oficialment invisibilitzada per constructes sociopolítics i culturals que han estat estereotipats i que han definit com havia de ser, i com havia de ser representat, el *nosaltres* legítim i hegemònic d'una comunitat. Aquests constructes de contingut cultural i polític sovint tenen un origen pragmàtic per una necessitat de defensar-se d'altres comunitats amb les quals litiguen per algun bé escàs. Es basen, per tant, en la necessitat de vertebrar adhesions i lleialtats, i per tant despleguen estratègies específiques d'inclusió i exclusió que doten de valor comunitari elements determinats i distintius, per tal de dotar la població que hi viu —per naixement o adopció— d'un ordre social cohesionador, estructurador i referencial, en el qual reconèixer-se i diferenciar-se d'altres comunitats i societats.

En paraules de Joaquim Beltran (2003), «la instauració, relativament recent, dels estats nació al món occidental s'ha basat en un projecte que incloïa l'eliminació i l'exclusió de les diferències culturals tradicionals al seu interior, la uniformització i l'homogeneïtzació de les conductes i la imposició d'un seguit d'idees considerades universals o, si més no, de caràcter nacional». Un projecte de resistència que ha potenciat, i n'ha fet valor estratègic i sovint pauta socialitzadora, la visibilització de les diferències i distàncies entre els grups i les comunitats per sobre de les semblances i els elements comuns que unes i les altres tenen. Un rerefons de construcció de la societat i la cultura que és a la base, tal vegada, de moltes de les situacions de conflictes intergrupals que es viuen actualment en la nostra societat.

El costum, la quotidianitat, la socialització continuada en paràmetres simbòlics d'habitar en societats que es mouen en escenaris formalitzats d'homogeneïtat i igualtat lingüística, cultural i social, legítims com a la imatge oficial, cobreixen l'habitual heterogeneïtat interna i la fan poc perceptible. A Catalunya, la convivència lingüística de bilingüisme és quelcom natural per a la majoria de la pobla-

ció, encara que és viscut com una llosa per als defensors d'una societat que voldrien d'ús monolingüe. Tanmateix, en determinades conjuntures la funció simbòlica del català es polititza i esdevé instrument de mobilització i estratègia de confrontació, si més no dialèctica. Com diu Flaquer (1996, p. 21), «l'expressió en qualsevol llengua sempre porta associada una càrrega simbòlica, però en casos en què es dona la coexistència de dues comunitats lingüístiques, la llengua tendeix a polititzar-se en detriment dels seus usos purament comunicatius».

És justament quan apareix el conflicte, real o com a possibilitat, que —pel mecanisme natural de replegament i resistència que apareix davant les novetats i els canvis, especialment si són viscuts o interioritzats com a lesionadors de l'estatus adquirit— les diferències i les distàncies «de pell» (seguint la metàfora de Geertz) es fan més evidents. A les distàncies i les diferències ja existents en la societat catalana, se n'hi afegeixen ara d'altres encara més distants i més diferents, també des del punt de vista cultural, lingüístic i identitari.

El procés que aporta més heterogeneïtat i diferència a una societat és l'arribada de població immigrada. Aquests assentaments, en general, i especialment si són de grups ètnics distints dels del lloc d'arribada, comporten, també a curt i a llarg termini, barreja i mixtificació. El contacte amb «els altres» comporta, inevitablement, conflictes i dissensos més o menys permanents. També acoblaments i consensos en un procés interactiu que afecta tant els que s'hi assenten de nou com els que ja hi eren, encara que aquesta segona part del procés no acabi de ser assumida per la societat de recepció. Malgrat la consideració particular que tenim com a país històric d'integració, els pobles i les ciutats catalanes, immersos ara en aquest procés, són bons exemples de la diferència entre el que és ideal, com a discurs, i el que és real, com a pràctica: només cal resseguir les notícies dels diaris o parlar amb la gent per comprovar-ho. Tanmateix, val a recordar-ho, els efectes socials i culturals que comporten els fluxos de població massius i en cadena formen part tant de la nostra història més antiga com de la més contemporània, encara que, per raons històriques, polítiques i també de proximitat generacional i temporal, en la memòria col·lectiva només hi ha els desplaçaments interiors, i especialment els del sud, dels anys cinquanta i seixanta.⁶

6. Tanmateix, les migracions del segle xx que es tenen més presents, les del franquisme, per les circumstàncies socials i polítiques en què van tenir lloc, porten afegida una càrrega simbòlica en negatiu, llegida en termes de l'afectació que va provocar la seua arribada i permanència a Catalunya en la identitat nacional, una càrrega que ha deixat una petjada intensa i encara permanent. No pretenc fer història d'un fet

Sami Naïr ho ha conceptualitzat gràficament com el *pacte de l'oblit* (Naïr, 2002).

De la visibilització construïda d'un país referenciat, per raons històriques i de necessitats nacionals, com a posseïdor d'una cultura i una identitat nacional compactes, amb un volgut i fort component d'homogeneïtat, tot i la comunitat bilingüe, sobreposat, com dèiem més amunt, a la diversitat cultural existent més complexa, s'ha passat a la visibilització real d'una societat si més no multicultural entesa com la situació de convivència en un mateix espai social de persones de diferents grups culturals amb un grau d'interrelació baix (Pascual, 2003).

En aquests moments, les conurbacions de Catalunya són efectivament i visiblement multiculturals (Pujadas, 2003). Multiculturals, multiidentitàries i multilingüístiques.⁷ No només ho són les grans ciutats, sinó també les poblacions petites d'interior i les zones rurals. Aquest és possiblement un dels canvis més importants respecte a les migracions dels anys cinquanta i seixanta. Un bon nombre de municipis de l'interior que van ser llocs d'emigració de la població autòctona ara són focus d'atracció de grups nombrosos de població estrangera de procedències diverses que ocupen àmbits de treball diversos especialment les petites i mitjanes indústries de la zona, el sector serveis i, en menor grau, les feines de proximitat i l'agricultura.

L'exemple de les terres de Lleida, emissores tradicionals de població cap a zones urbanes de la metròpoli barcelonina, n'és una mostra evident. Tot i que les diferents fonts d'informació tenen tendència a no coincidir, i les reserves amb què hem de prendre els padrons municipals, les dades de què disposem mostren un escenari divers,

perfectament sabut i estudiat. Tanmateix, la referència a aquest passat és imprescindible de tenir en compte quan parlem a Catalunya de temes lingüístics, perquè les migracions interiors dels anys cinquanta i seixanta especialment, en plena dictadura franquista i en una situació de prohibició absoluta de la llengua catalana, van provocar un pla de reacció polític i cultural per la defensa de la identitat i la cultura catalanes, fent com a eix central de l'una i l'altra la llengua pròpia, cosa que la va convertir, ja en època democràtica, en el signe més visible del fet diferencial català. El naixement de la sociolingüística a Catalunya, i el seu desenvolupament posterior, té l'origen en aquest fenomen de contacte de llengües i cultures i de lluita del català per consolidar espais de presència i ús enfront del castellà, i per assegurar-ne la seua transmissió generacional i, amb aquesta, la seua supervivència futura. Aquest és un tema recurrent en els debats sociolingüístics a Catalunya que torna a prendre vigor reforçat encara per l'augment de diversitat cultural i lingüística dels pobles i les ciutats catalanes, ara multiculturals (Sanvicén, 2003).

7. Pel que fa a la diversitat lingüística que conviu a Catalunya, la recerca que està duent a terme la professora Carme Junyent mostra que en aquest moment s'hi parlen més de tres-centes llengües.

molt heterogeni i de conformació variable i canviant. A Lleida ciutat, segons les dades, hi conviuen més de cent quaranta-sis nacionalitats i la població immigrada arriba al 12 % del total de la població.

A les terres de muntanya de la comarca del Pallars Jussà, per exemple, al final del primer trimestre de 2004, l'11 % de la població de Tremp, la capital, era immigrant. El col·lectiu majoritari és afrosubsharià (sobretot gambians) i també hi ha búlgars, peruans i dominicans. El conjunt de població estrangera té trenta-una nacionalitats diferents. A la Pobla de Segur, hi havia comptabilitzades vint-i-tres nacionalitats diferents i els col·lectius majoritaris són marroquins, búlgars i romanesos. A Isona i Conca Dellà són estrangers el 5,62 % de la seua població, i hi ha, a més de les autòctones, tretze nacionalitats distintes, amb un predomini de la població del centre d'Europa, romanesos, moldaus, ucraïnesos i polonesos.

A Guissona, poble de la comarca de la Segarra, un 30,78 % de la població és estrangera, més d'un 50 % del qual prové dels països de l'Europa de l'Est, seguits pels originaris dels països sud-africans i dels llatinoamericans en menor proporció. Al Solsonès, comarca de forta tradició emigratòria, hi ha una població forana del 8,60 % a la capital, Solsona, i a la segona ciutat, Sant Llorenç de Morunys, el 8,94 % del total. Al Solsonès hi ha un ventall de trenta-vuit nacionalitats distintes, a més de l'autòctona. A Lleida ciutat, prop d'un 12 % de la població actual és procedent de la immigració comunitària i extracomunitària, i comptabilitzen cent quaranta-sis nacionalitats. Un 45 % procedeixen del continent africà, el 32 % són llatinoamericans, un 20 % són europeus i el 3 % són asiàtics.⁸

A la Portella, una petita població de la comarca del Segrià de 708 habitants, la immigració arriba al 26 % i prové de sis nacionalitats diferents. Al Soleràs, més petit encara, amb 445 habitants, un 14 % són estrangers. La radiografia de la multiculturalitat, en aquests i en la resta de casos que es poden llistar, constata que cada poble i ciutat té una realitat distinta, que la població estrangera que hi arriba tampoc no és internament homogènia, sinó molt heterogènia, que té ritmes d'arribada diferents i que —pel tret estructural que té de ser econòmica— és canviant. Aquest és un aspecte que afecta —per l'ordenació legal, per l'etnització del treball, per les preferències del mercat de treball autòcton— uns col·lectius més que uns altres, especialment el col·lectiu marroquí, que sovint es veu desplaçat per altres col·lectius

8. Dades recollides dels serveis comarcals de català del Centre de Normalització Lingüística de Lleida, de la Secretaria per a la Immigració, del *Pla Comarcal dels Immigrants al Solsonès. La immigració al Solsonès, 2003* i d'Aploell, *La immigració a la ciutat de Lleida. Dades del padró municipal corresponents al 2003*, Lleida, juny 2004.

socialment i laboralment més acceptats (Solé, 2001; Pajares, 2003) En aquest sentit, el detall de l'anàlisi de l'evolució de la població immigrada del Solsonès en un curt període de temps n'és una mostra:

Per nacionalitats específiques, destaca el nombre de població estrangera provinent del Marroc, amb 563 persones, que representen el 62,90 % del total de la població estrangera a la comarca del Solsonès, tot i que en nombres absoluts augmenta el nombre de persones vingudes del Marroc, el tant per cent de la població marroquina ha disminuït en divuit mesos un 16 % del total de la població estrangera, això és degut al fet que han arribat un nombre considerable de persones d'altres països. A distància, altres nacionalitats destacades corresponen als equatorians (que representen un 7,49 % del total de la població estrangera), argentins (que representen un 6,48 %) i els de Romania (que representen un 4,80 %). Els romanesos han anat augmentant força en el decurs de l'últim any. També cal destacar l'increment de la població de Bulgària, de la qual en data 1 de gener de 2002 no hi havia cap persona inscrita als padrons municipals i en data 20 de juny de 2003 hi ha 32 persones, la qual cosa fa que se situï entre els cinc països amb més volum de població a la comarca del Solsonès, fet que representa un 3,58 % del total de la població estrangera.⁹

I, així, podríem resseguir una àmplia i diversa casuística en totes les comarques, en les capitals i els pobles petits, alguns dels quals ja no ho són tant gràcies a la població immigrada. El paper actiu dels poders públics, i els agents socials dels municipis en el disseny i execució de les accions i les polítiques adreçades a gestionar les situacions específiques també en matèria lingüística, és especialment important. Accions i polítiques de formació, de comunicació, de conjunció, adreçades no només als col·lectius que arriben de fora, sinó també a la societat autòctona. Aquest plus sobtat d'heterogeneïtat que tenen comporta no només conflictes, sinó també perplexitats, redefinicions i redescobertes. Francesc Carbonell afirmava que «un dels molts avantatges que ens reporta aquest fenomen particular de la nova immigració és que ens permet veure amb ulls nous, amb una nova perspectiva, vells problemes, qüestions que creïem resoltes, però que no ho estaven, aspectes importants als quals fins ara havíem posat poca atenció» (Carbonell, 2000). Comparteixo aquesta interpretació. Si més no, des del punt de vista dels professionals de l'ensenyament de llengües, la nova immigració ens obliga a repensar del tot el propi currículum de formació, les metodologies, els enfocaments comunicatius, les estructures organitzatives de les ofertes de formació. D'altra banda, en una societat que no s'ha caracteritzat pel

9. *Pla Comarcal d'Integració dels Immigrants al Solsonès*, p. 10.

seu interès a aprendre idiomes, més enllà dels propis i oficials, l'arribada de població més poliglota està replantejant l'aprenentatge de les llengües estrangeres ja no com un estudi ornamental, sinó com una necessitat de comunicació professional.

La immigració, vista des de la societat receptora, que continua qüestionant-la període rere període, és una conversa inacabada que d'uns anys cap aquí sembla que s'ha recuperat en forma de debat, obligada per una conjuntura mundialitzada.¹⁰ Hi ha tendències que posen èmfasi en la diferència com a valor absolut i que proclamen a ultrança el dret a la diferència i al manteniment d'aquesta diferència, al marge dels drets humans que han d'estar per sobre de cultures i creences. En el fons, el que s'està proclamant és la compartimentació en espais estancs i, encara més important, el manteniment de les diferències que creen desigualtats socials i culturals. Malauradament, en aquests moments en què es parla de pluralisme, interculturalitat i integració, encara es posa massa l'èmfasi en la diferència, fomentada en les festes de la diversitat, mostres de folklore i cuina, que estereotipen i encara mostren més allò que ens separa que el que ens uneix. Sense una conscienciació del que ens uneix —som persones i agents culturals, al capdavant— serà difícil tenir un marc de convivència i d'igualtat, i l'actual situació, complexa i difícil, qui ho dubta, és fàcilment manipulable.

Tanmateix, encara és més evident, i genera més rebuig, la segregació econòmica, d'habitatge o sanitària, que comporta dèficits socioeducatius, exclusió social i marginalitat de caràcter estructural. El factor temps, que genera coneixença i adaptació, i la informació, que comporta valoracions objectives i conèixer les enciclopèdies culturals dels diferents grups culturals, són elements imprescindibles en aquest procés de convivència. Paral·lelament, són bàsiques

10. Pérez Díaz diu que la immigració ha estat a Espanya una conversa inacabada que ara es recupera. Una conversa inacabada que caldrà que sigui substituïda per un debat cívic rigorós: «La diferència entre una conversa inacabada i un debat cívic rigorós està en el fet que la primera aboca cap a mitges mesures (ja siguin mesures que no s'apliquen o que es preveu que canviaran per poc que es faci alguna pressió en aquest sentit) i el segon sol desembocar en polítiques públiques dotades de vigència efectiva i d'una certa estabilitat. En el cas de la conversa inacabada, abunda el desplegament de posicions políticament correctes o moralment correctes, mentre que en el debat cívic rigorós els qui fan una proposta responen (o compten que probablement hauran de respondre) de les conseqüències de l'aplicació. Els més observadors acostumen a intentar «prendre una posició» i es justifiquen apel·lant al que Max Weber va anomenar una *ètica de convicció* (o de les bones intencions), mentre que per als que participen en un debat cívic rigorós, la paraula va seguida d'una decisió que s'aplica immediatament, i solen justificar-se apel·lant a una ètica de les conseqüències», Víctor PÉREZ DÍAZ *et al.*, 2001, *Espanya davant la immigració*, Fundació La Caixa, p. 9-10.

les polítiques transversals laborals, econòmiques, socials i lingüístiques pel que tenen de component comunicacional i d'inclusió social.

Cal també superar els problemes que reapareixen: la por, d'una banda, i la discriminació, de l'altra. I, encara, els mecanismes de defensa i conservació que posen en joc els uns i els altres. La diferència genera por i ressentiments per totes bandes. I el rebuig, refracció i tancament. La diferència cultural, d'entrada, és evident i pot portar conflictes. Sovint, però, s'interpreten com a diferències culturals característiques que provenen de trets socials dels llocs on arriben. La immigració no és homogènia, encara que, per simplificació, es tingui la tendència de veure-la-hi. Sovint, el desconeixement que tenim els membres de la societat d'arribada dels seus països d'origen —no només des del punt de vista econòmic, social, educatiu, sinó també geogràfic— ens fa arribar a simplificacions de la realitat que no ajuden gens al procés d'integració.

Teresa San Roman manifesta amb encert que el problema no és aconseguir l'heterogeneïtat que ja està ben aconseguida. El problema és com potenciar un sistema integrador, acollidor, en el qual tots tinguem cabuda i en el qual puguem arribar a acords. Sens dubte, el debat sobre la interculturalitat en què està immersa l'educació a les aules s'ha de desplaçar a la societat en general, autòctons i nou arribats, per tal de fer-los-en partícips.

La nova configuració poblacional planteja en el si dels pobles i les ciutats catalanes una àmplia problemàtica multidimensional d'encaixos entre els que arriben i els autòctons. Una problemàtica social, laboral, de drets de ciutadania, en la qual té molt a veure la lluita per la supervivència quotidiana, per l'accés al repartiment de recursos escassos, posicions socials, d'estatus, i en la qual també té molt a veure la problemàtica comunicativa que comporta. Em refereixo a problemes de comunicació en sentit ampli i en diferents àmbits, no només lingüístics, que afecten tant els que arriben com els autòctons.¹¹

Des del punt de vista lingüístic, és evident que l'escenari sonor dels municipis i les ciutats ha deixat de ser bilingüe i la diversitat de veus que hi conviuen afegeix un element de complexitat en la nova quotidianitat lingüística establerta. La diversitat de veus afegeix un element de distorsió en l'ordre lingüístic establert. Per a la gestió del canvi en els usos lingüístics interpersonals en què està orientada la política lingüística catalana, la situació actual d'haver d'actuar en

11. Hi ha problemes de comunicació a l'hora de trobar la manera d'explicar no només els problemes i les lesions de la immigració, sinó els seus valors i aportacions a la societat autòctona, a l'hora de conèixer o voler conèixer les característiques culturals i els costums de l'altra per fer més fàcil la interacció mútua, etc.

contextos que ja no són monolingües o bilingües aporta un afegit de complexitat no només en el disseny i l'aplicació de les estratègies i metodologies —diverses i canviants— que cal anar adoptant i adaptant, sinó també en l'argumentari, en l'administració de recursos, en la preparació dels professionals, entre d'altres. Un afegit de complexitat que també s'observa amb la tendència, ja antiga, però ara en aquest nou escenari creixent, dels autòctons a identificar estranger —o diferent— amb llengua castellana, sense cap altra reflexió prèvia. Aquesta actitud automàtica en els usos lingüístics entre persones de parla catalana i persones d'altres parles fa que la castellana sigui, en aquests moments, en la major part dels contextos quotidians, l'eina funcional de comunicació, no pas el català. Una pràctica que ha tornat a encendre les alarmes sobre el paper real que té la llengua catalana i ha revitalitzat la demanda de formació en català per als adults immigrants que, malgrat tot, aviat són conscients del paper social i classificador dels coneixements lingüístics.

La no-comprensió i la manca de comunicació genera recel, rebuig i por, especialment entre la població autòctona, que veu com ha de compartir els seus espais vitals —el carrer, la plaça, els serveis, el mercat, l'escola. Probablement, per instint de supervivència, pel sentit d'autoprotecció i manteniment dels drets adquirits, hi ha entre la societat autòctona reticències importants a acceptar el repartiment dels recursos públics que comporta l'arribada de persones de fora. Uns recursos sovint escassos, que són importants per als uns i per als altres. Els recursos culturals també ho són, i també és un bé escàs i un bé important i socialment útil l'accés a recursos lingüístics que, com hem dit més amunt, determinen posicions d'estatus. Quan es parla de polítiques d'exempcions, de discriminacions positives cap als més desafavorits socialment —ara normalment les persones immigrants—, no són anecdòtics els casos que exemplifiquen la tendència dels autòctons a pensar que és una inversió pública perduda i que seria més convenient que ells en fossin els beneficiaris.

Els que ens dediquem a la planificació amb adults sabem que costa argumentar que la prioritat per a la inversió dels recursos és l'ensenyament de la llengua catalana per als adults no catalanoparlants. En un context de discriminació positiva com el que tenim, en què una titulació de nivell de formació té un valor real per accedir o ascendir en un lloc de treball, cal un esforç argumentatiu important.

A banda de les repercussions polítiques i de repartiments de poder, la distinció de nivell d'estatus de la diversitat interna té efectes en l'estructura social d'una societat i comporta desigualtats per als diferents grups. Pertànyer o no al grup cultural hegemònic o pertànyer als grups culturals minoritaris i infravalorats determina la pos-

sessió i/o el domini o no de determinats capitals culturals, cosa que afecta de manera diferent l'individu en l'accés al repartiment de privilegis econòmics, polítics, socials i culturals. La llengua forma part del capital cultural d'una persona i és un component important en la distinció social. També ho és des del punt de vista de la comunicació, de les possibilitats de comunicar-se i de comunicar-se i ser interlocutor d'altri. Les possibilitats que li doni en aquest sentit el domini de la llengua i les estratègies lingüístiques funcionals li determinaran —en combinació amb altres elements estructurals i/o conjunturals— l'accés o no a determinats nivells de l'escala social i a elements directament relacionats amb les possibilitats d'ascensió social (Flaquer, 1996; Mayoral, 1998).

Són ara mateix de plena actualitat les observacions de Lluís Flaquer (1996): «Els usos lingüístics estan fortament tenyits de connotacions de classe. No existeix cap ús d'una llengua que sigui enterament neutre o innocent. Per bé que eina de comunicació, la llengua és també un signe exterior de riquesa i un instrument de poder. Per exemple, en el cas de Catalunya, quan un interlocutor s'adreça a un altre en castellà pot voler crear una distància (establir una relació més aviat impersonal), marcar o reconèixer la seua exclusió de la comunitat catalana, situar-se en una posició de superioritat o d'autoritat respecte d'ell, fer un acte d'acatament o de submissió o bé algunes d'aquestes coses alhora. Tot dependrà de la posició social dels diversos interlocutors, del seu univers cultural, de les seves intencions, de la situació creada i del context d'interacció. La situació d'interacció lingüística és vista com una mena de microcosmos de la societat global, ja que pot reflectir relacions de classe, de subordinació i de desigualtat social i, alhora, pot constituir un signe de com s'estructuren les relacions en una societat determinada».

Seguint l'escola analítica de Bourdieu, Boix i Vila (1998) constaten també que «en les societats modernitzades el domini d'un codi és un criteri d'inclusió/exclusió social fonamental. El domini dels capitals lingüístics més valorats dona accés a un lloc de treball o a un esglaó més alt en una empresa, a una major mobilitat geogràfica i social en definitiva. La llengua té, doncs, una funció classificadora o distintiva, en la mesura que el seu domini és una eina de classificació respecte a la distribució del poder».

En un sentit que lliga estretament amb la temàtica que tractem, ja el 1994 Xavier Lamuela feia una constatació ara de plena actualitat: «L'immigrant que arriba a una determinada societat ignorant-ne la llengua establerta és exclòs de molts àmbits d'activitat i només trobarà feina en una de les ocupacions menys considerades socialment i en condicions manifestament desfavorables. Naturalment, no

parlo ara d'alguns casos excepcionals com ara els jugadors de futbol. Entre els qui han nascut dins de la mateixa societat, els processos de socialització actuen com a classificadors de les possibilitats de promoció que tindrà cadascú».

Afegiríem encara que la casuística, i les dificultats afegides, a l'accés dels recursos lingüístics no és la mateixa per a tots els immigrants. Hi ha diferències per raons culturals i socials d'origen, de gènere, de procedència, d'edat, d'expectatives de projecte de vida, però també n'hi ha per les possibilitats que els ofereix el municipi, la ciutat o el barri on van a viure i les facilitats que tenen per accedir-hi. Aquestes diferències d'accés, que derivaran a curt termini en diferències en l'accés a determinats llocs de treball, d'estatus i reconeixement, queden clarament explicitades en el fet que als cursos de llengua catalana per a adults hi vagin sobretot persones llatinoamericanes, que són el 30 % del total del seu alumnat l'any 2003-2004 (taula 1) i només un 4 % d'africanes. Una proporció que té poc a veure amb la distribució i procedència de la immigració que hi ha a Catalunya.¹²

TAULA 1
Procedència dels alumnes del CPNL, curs 2003-2004

Procedència	Percentatge
Amèrica del Sud	30
Catalunya	23
Estat espanyol	19
Unió Europea	5
Nord d'Àfrica	4

Informació extreta de la pàgina web del CPNL (<http://www.cpnl.org/viure/actualitat/2004/040621.htm>). Notícia: «Més de 60.000 persones aprenen el català amb el Consorci per a la Normalització Lingüística», Barcelona, 21 de juny de 2004.

3. Política i planificació lingüístiques en context

Com diu Cooper (1997), per entendre la política lingüística i la planificació que s'han fet en un determinat període, s'han d'entendre

12. En el debat sobre la incidència de la nova immigració en la salut de la llengua catalana, Porta ha destacat que els nouvinguts tenen molt bona predisposició a aprendre la llengua pròpia de Catalunya. Aquest fet, segons Porta, queda demostrat en diversos estudis com ara el presentat per la Plataforma per la Llengua i la Fundació Jaume I d'on es desprèn que la demanda dels immigrants per aprendre català supera de molt l'oferta de places. El president d'Òmnium ha acabat l'entrevista afirmant que «la immigració no és un problema, és un repte».

les circumstàncies històriques. La política i la planificació que es van fer, encara que sense ser anomenades d'aquesta manera, en l'etapa de resistència franquista i, més tard, durant les dues primeres dècades de l'etapa democràtica són la resposta contundent a la política anticatalana franquista i, de retruc, el tipus de política lingüística amb què s'enfronta l'etapa democràtica també és fruit d'aquestes circumstàncies i dels resultats del contacte lingüístic de l'arribada de fluxos massius d'immigrants de l'interior de llengua i cultura diferent a l'autòctona, elements als quals s'ha fet reiterat esment quan s'han explicat, i justificat, les polítiques lingüístiques dutes a terme a Catalunya.¹³ Justament de les conseqüències de la interacció i confrontació dels dos poders nacionals en lliça d'aquest període franquista deriva l'orientació de la política de prestigi de la llengua, que consisteix a potenciar especialment les seves manifestacions de qualitat més minoritàries en detriment dels seus usos més populars i col·loquials (Flaquer, 1991).

Tot i que, com diu Lluís Flaquer (1996), l'afluència a Catalunya d'importants contingents de població forana en aquell període marcat per la manca d'institucions polítiques pròpies no és una condició suficient de l'encongiment de la base de sustentació del fet diferencial,¹⁴ les conseqüències, des del punt de vista cultural, però sobretot lingüístic, de la diversitat sorgida dels desplaçaments interiors del segle xx planen encara, si més no, en l'àmbit social, polític i acadèmic, i són font d'anàlisi i estudi pels efectes en la transmissió lingüística intergeneracional de les dites *segones i terceres generacions*.

Malgrat tot això, assistim a un canvi de rumb en les línies d'anàlisi com a conseqüència de la nova configuració de l'escenari social que les ha desplaçat a un segon pla d'interès. Les característiques endògenes i exògenes dels moviments de població que estan arribant a Ca-

13. Els papers oficials de les institucions públiques i privades són plens d'aquestes referències que en aquests vint-i-cinc anys apareixen reiteradament sempre que s'ha justificat el model de política lingüística. Podem posar com a exemples distants en el temps les diferents referències que apareixen en la introducció del *Llibre blanc de la Direcció General de Política Lingüística*, 1983, i el preàmbul de la conferència *El model català de política lingüística* feta per Lluís Jou al Congrés Mundial sobre Polítiques Lingüístiques l'abril de 2002.

14. Lluís Flaquer assenyala que la situació és la conjunció d'una sèrie de factors diversos com ara, entre d'altres, la convergència en tots els àmbits entre Catalunya i la resta dels pobles d'Espanya, les transformacions en l'estructura de classes, el repartiment de la riquesa, l'afermament en l'època franquista d'una classe dominant cohesionada arreu de l'Estat, l'establiment d'un mercat d'estat, el creixement generalitzat de les classes mitjanes, l'homogeneïtzació progressiva de les condicions de vida, la mescla ètnica i cultural de totes les parts d'Espanya, etc., p. 25-27.

talunya han fet anomenar-les *les noves migracions*, per diferenciar-les de *les velles migracions*: les del segle xx, que queden com un capítol tancat, tot i que amb importants elements pendents de reflexió. Juanjo Pujadas recorda en aquest sentit que¹⁵ «la inserció social del milió i mig d'immigrants que va arribar a Catalunya entre 1950 i 1975 va ser lenta i conflictiva i, en molts sentits, encara no està del tot superada, excepte pel fet que una nova onada migratòria, aquesta vegada estrangera, ha desviat l'atenció dels observadors, científics socials, mitjans de comunicació i ciutadans en general».

L'anàlisi del procés viscut mostra que certament la integració lingüística —si l'entendem com la capacitat d'entendre i la decisió d'usar el català— no està del tot superada. Des del punt de vista de la lleialtat lingüística, el fet de viure en negatiu —per les circumstàncies polítiques i els efectes ideològics i culturals que comportaven— l'arribada col·lectiva de migrants d'altres parts de l'Estat de llengua i costums diferents, durant les dècades dels anys seixanta i setanta, ha fet que els nostres esforços intel·lectuals s'hagin concentrat a analitzar fins a quin punt s'han integrat, fins a quin punt han decidit compartir els nostres símbols nacionals, i a demostrar que hi ha hagut una integració efectiva, en un estat de bilingüisme oficial com el nostre. I, capficats com hem estat amb aquest problema, no s'ha cregut necessari analitzar científicament, per tal d'entendre la seua problemàtica.

Potser perquè, en la mesura que, com deia, han estat viscuts amb una càrrega de connotacions negatives d'imposicions colonitzadores, s'ha oblidat del que realment eren: persones que poc tenien a veure amb els instints homogeneïtzadors del dictador. Una immigració econòmica. Així, encara ara manca conèixer a fons una colla d'elements rellevants d'aquell procés (i que seria interessant analitzar) i també dels grups culturals que arriben actualment: com es fa l'adaptació, què es perd pel camí, què s'acaba recuperant amb el temps i què no, per on és permeable la societat d'arribada respecte de la cultura forana, i quina és la seua permeabilitat. Com podem treballar i planificar conjuntament les estratègies de comunicació, llegides en sentit ampli, com hi feia esment en l'apartat anterior.

Uns estudis qualitius que ens ajudarien a entendre més, des del coneixement de l'altre, i ens permetrien plantejar-nos com a qüestió no superficial com compartim nosaltres el seu model cultural, com l'integrem al nostre, si és que ho fem, o ho hem de fer d'alguna manera, com incorporen el nostre, si és que ho fan o ho han de

15. Juanjo Pujadas, «Les societats multiculturals», tema 3, Màster en immigració, llengua i treball social, Universitat de Lleida (http://keops.udl.es:8900/SCRIPT/immigració_llengua_treball_social/script/seve_home).

fer, etc. La quantitat i diversitat de població forana que arriba, i ha d'arribar encara, ens obliga a abandonar les pràctiques anecdòtiques i folklòriques i reflexionar a fons sobre la necessitat de saber, conèixer, modificar i adaptar actituds, no només les dels nousvinguts, sinó també les nostres.

En la mesura que la política lingüística és la presa de decisions per aconseguir un canvi, que la planificació és la gestió d'aquest canvi que es vol dirigir (Cooper, 1997; Pueyo i Turull, 2003), que la planificació lingüística és la planificació estratègica i que aquesta s'ha de concebre com un procés viu i permanentment obert a tots els seus agents, que mai no es tanca de manera definitiva, sinó que es reinicia a partir de l'avaluació dels resultats parcials, en forma de *feedback* o retroalimentació (Pueyo i Turull, 2003), és evident que la política lingüística i la planificació d'accions que se'n deriva, de les institucions públiques si més no, necessiten tenir com a base estudis qualitius d'aquestes característiques, per enfocar amb precisió quin és el canvi que es vol introduir en la societat, com, amb quins agents, amb quins aliats i amb quina temporalització.

De la mateixa manera, la base de la política lingüística no pot estar al marge del debat actual entre multiculturalitat, multiculturalisme i interculturalitat o interculturalisme, que afecta especialment l'àmbit de l'educació reglada i menys altres àmbits d'actuació amb adults. Un debat que és rellevant perquè s'està definint el projecte del marc de relacions socials i el marc de relacions de convivència presents i futures. Concebre d'una manera o una altra l'espai relacional on les persones viuen comporta tenir elaborada prèviament una visió o una altra de la persona i del valor relatiu i absolut del lloc que pot ocupar en societat i de la seua participació social. Més encara, incideix en el caràcter i la intencionalitat de les accions personals que es facin i en les decisions col·lectives que es prenguin. D'una banda, perquè la concepció que cadascú tingui del marc social on visqui i la pròpia adscripció que faci en un tipus o en un altre és, alhora, la concepció que cadascú té de si mateix i dels altres, i d'on se situa ell i les seues possibilitats i on situa les dels altres. Qualsevol decisió política d'acció cap a la societat, també la lingüística, parteix de la concepció del model de societat que té qui pren les decisions o marca les estratègies. Segons quin sigui aquest model, el tipus d'intervenció que es decideixi emprendre serà d'un tipus o d'un altre.

Si, parafrasejant Cooper un altre cop, història i context social marquen la política i la planificació lingüístiques, en aquest context actual, visiblement divers, heterogeni i canviant, la proa haurà d'estar més decantada cap a l'anàlisi del context que cap al record de la

història. Cada context demana una metodologia d'anàlisi distinta, receptes diferents i prioritats específiques. En una situació canviant i multivariada com ara l'actual, la política i la planificació lingüística hauran de servir-se de multitud de variables i d'estratègies que molt probablement hauran de trencar amb les inèrcies tradicionalment arrelades.

Probablement, la nova situació multilingüe demana, com he comentat més amunt, una revisió de les metodologies de treball, si més no en l'ensenyament de la llengua, una adaptació dels continguts als diferents grups i a les seues expectatives i projectes de vida, una revisió de materials i currículums professionals. Probablement també demanarà revisar les línies d'elaboració de productes terminològics, per tal que, alhora que es treballen els àmbits d'especificitat, es treballin també altres repertoris lingüístics d'àmbits i usos quotidians i d'argots. Molt probablement ja demana ampliar el debat sobre la interculturalitat que s'està donant en l'àmbit de l'educació a l'àmbit de l'acció en el món dels adults: tant el dels catalanoparlants com el dels no catalanoparlants. En aquest sentit, les aules també són espais interculturals, els materials adreçats a persones catalanes també han de ser interculturals, igual que ho ha de ser la formació dels diferents professionals que hi intervenen. En el nou context, política i planificació lingüística no poden quedar al marge de la resta de polítiques i planificacions que incideixen en la societat, ni actuar de manera paral·lela, sinó transversal.

Tot això, tenint en compte que hi ha una sèrie d'àmbits on es prenen decisions sobre llengua, sobre els seus usos i criteris d'ús, que van més enllà dels àmbits estrictament institucionals, encara que quan fem servir aquests conceptes pensem només en la intervenció de les institucions polítiques. En aquest sentit, Pueyo i Turull (2003) diferencien entre la política lingüística de caràcter públic i la de caràcter privat. El que les diferencia és sovint els objectius que persegueixen l'una i l'altra. És evident que la intervenció institucional incideix en l'esfera privada i li pot marcar els criteris; tanmateix, la planificació privada sovint hi afegeix una càrrega simbòlica interessant d'analitzar. No és aquest l'espai per fer-ho, però podem posar com a exemples l'ús exclusiu del xinès que fa una immobiliària catalana com a esquer de venda d'immobles cap a aquesta comunitat, o l'ús de l'àrab per part una entitat bancària amb un objectiu semblant per mirar d'ampliar la seua cartera de negoci amb la gestió de les transferències als familiars en els països d'origen. Semblantment, ens podríem referir al criteri ara ja àmpliament difós d'incloure alguns dels idiomes de les poblacions que arriben en els caixers automàtics.

Com deia Cooper, els esforços adreçats a influir en un determinat comportament lingüístic sovint tenen uns objectius que van més enllà de la resolució d'un problema lingüístic. La llengua és una eina de comunicació, i aquesta planificació privada l'ha resolt incorporant algunes llengües, no pas per una reflexió integradora, sinó com a element comunicatiu amb funció mercantilista. Sovint, com es pot comprovar amb aquests i altres exemples, política pública i política privada no només no van en la mateixa direcció, sinó que van en sentits contraris, cosa que afegeix una càrrega d'instabilitat a les diferents preses de decisions.

En la planificació, hi tenen a veure també els agents que hi estan implicats. Tradicionalment, han estat agents activistes les associacions, entitats i organitzacions defensores de la llengua catalana. En aquest nou context, la política lingüística feta des de les institucions públiques també necessita tenir com a agents activistes les associacions formades pels col·lectius estrangers que arriben a Catalunya amb els quals cal construir, com deia Castells, una identitat de projecte, un projecte de societat que també passa pel projecte lingüístic. A diferència del que ha passat fins ara, la política lingüística en el context actual català —tant en l'àmbit general com en el local— també necessita potenciar el caràcter d'eina transversal que té la llengua, i inserir-se en la resta de polítiques socials, culturals, educatives i econòmiques que s'hi facin i complementar-s'hi —i complementar-les.

Tot i que el dia a dia ens mostra que hi ha distància entre la imatge elaborada idealment (el que hom pensa que és) i la pràctica quotidiana (el que hom és realment), Catalunya, tradicionalment, s'ha construït la imatge de ser una societat integradora per excel·lència: «Per totes aquestes raons, Catalunya és molt sensible al tracte que es dóna a les minories. De fet, fa molts segles que rebem migrants d'Occitània, d'Itàlia, de l'Aragó. Avui, ens trobem en una fase encara primitiva d'aconseguir que els dos milions de persones que van venir a viure i treballar a Catalunya durant la dictadura del general Franco (i especialment entre els anys 1950 i 1975), i els seus fills, es puguin integrar lingüísticament i cultural a Catalunya. Ningú no pretén que renunciïn als seus orígens. Però, al mateix temps, la població de Catalunya opina massivament que una persona, al cap d'uns anys de viure entre nosaltres, hauria de poder expressar-se en català. És més: o bé acaben integrant-se a la nostra societat, o bé el nostre país, sotmès com a estat a una profunda i llarga història de domini cultural castellà, perdrà del tot la seva llengua i la seva cultura com a eines vitals de comunicació i d'identitat d'una societat avançada. [...] En aquests moments, però, estic segur que sebeu que Catalunya es

troba amb un nou repte: l'arribada, en bona mesura descontrolada, de milers de treballadors que no parlen ni català ni castellà. La majoria són del nord i de l'oest d'Àfrica. Com s'integraran a Catalunya? Hi vénen amb la voluntat de permanència, o amb l'expectativa d'una nova migració, o retorn, al cap d'uns anys? La seva presència serà vista per la població autòctona com a una "amença" més per a la nostra cultura, ja per si prou malmesa?».¹⁶

A Catalunya, la visió de la immigració com una amenaça per a la llengua i la identitat és un debat intel·lectualment obert des dels anys vint. Per la conjuntura cultural i política, fins a la fi del segle xx, s'ha oficialitzat un debat parcial, esbiaixat pel pes subjectiu del propi territori, en el qual la prioritat ha estat mirar la immigració des de l'òptica de la lesió de la societat receptora, centrant-la en la defensa de la comunitat i del *fet diferencial*.

La tradicional focalització del debat cultural nacional sobre la integració ha minimitzat aspectes estructurals i socials bàsics. Redreçar el biaix i equilibrar el debat és el primer dels vells reptes no resolts encara que cal continuar afrontant. I no dic pas, cal aclarir-ho d'entrada, que s'hagi d'alentir el treball per a la difusió i extensió de la llengua i la cultura pròpies, sinó que cal una mirada global i emprendre polítiques coordinades i transversals sobre els drets i deures socials i culturals de ciutadania de les persones immigrades que s'assenten a Catalunya. La discussió acadèmica actual que posa l'èmfasi en les *cultures* i *identitats* en plural i no en singular és un avenç molt important.¹⁷ És imprescindible avançar en aquest discurs intel·lectual que ja s'està produint en molts fòrums i traslladar-lo a la ciutadania, a tota, i fer-la-hi participar.

Treballar des dels àmbits acadèmics, socials i especialment els polítics per aconseguir forjar *una nova experiència* ciutadana envers la immigració és bàsic. Una nova experiència que superi la paradoxa encara recurrent de la necessitat de la mà d'obra i el rebuig als canvis que suposa el seu assentament. Que superi la separació real de la societat entre *els de casa* i *els que no ho són*. Que revisi els qualificatius, conceptes i termes que ja són habituals i que porten una càrrega de connotacions i ideologia afegides: els de casa, els que no ho

16. Paraules de Miquel Strubel en nom del director general de Política Lingüística, en la inauguració de la Conferència Europea de Sant Feliu de Gixols, 1990, a Gentil PUIG i MORENO, *Recerca i educació interculturals*, Actes de la Conferència Europea de Sant Feliu de Guixols, Barcelona, 1992, col·l. «Eraim».

17. Sobre aquesta línia de debat hi ha una vasta bibliografia i hi ha diferents grups de treball al voltant del Fòrum de les Cultures de 2004. A Internet es pot trobar molta informació en aquest sentit.

són, els immigrants, la segona i tercera generació, els altres, etc. Que avanci, en definitiva, en la proclamació dels drets i deures de convivència i ciutadania en un espai determinat. En la interpretació més àmplia de conceptes tan importants com ara el d'*integració*. La integració comporta per força una acció recíproca, un canvi en la societat receptora. La integració és aprendre a convida i a modificar, si cal, les pròpies actituds, per fer espais comuns, amb objectius comuns; és reclamar deures, però atorgar, alhora, drets. Comporta projectar entre tots quin tipus de ciutat, país i estat volem.

Bibliografia

- AYMA, J. M. (1992). *Allò que no se sol dir de la normalització lingüística*. Barcelona: Empúries.
- APARICIO, R. [et al.] (1999). *Immigrantes, integración, religiones, un estudio sobre el terreno*. Madrid: UPCO.
- APLOELL (2004). *La immigració a la ciutat de Lleida: Dades del padró municipal corresponents al 2003*. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- BASTARDAS, A. (2004). *Cap a una sostenibilitat lingüística: Conceptes, principis i problemes de l'organització comunicativa dels humans per al segle XXI*. Conferència plenària per al Fòrum Universal de les Cultures, X Congrés Linguapax. Barcelona.
- BUSQUET, J. (2003). *Els reptes de la cultura catalana a l'era digital*. Barcelona: Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna.
- BOIX, E.; VILA, F. X. (1998). *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel. (Lingüística)
- CAMPS, V.; GINER, S. (1998). *Manual de civisme*. Barcelona: Ariel.
- CASAS, M. [coord.] (2003). *També catalans, fills i filles de famílies immigrades*. Barcelona: Fundació Bofill. (Finestra Oberta; 38)
- CASTELLS, M. (1997-1998). *La era de la informació*. 3 v. Madrid: Alianza.
- CASTELLS, M. [et al.] (2003). *La societat xarxa a Catalunya*. Barcelona: UOC.
- Colectivo IOE (1994). *Marroquins a Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COOPER, R. L. (1979). *La planificación lingüística y el cambio social*. Cambridge: University Press.
- Departament de Benestar i Família; Consell Comarcal del Solsonès; Creu Roja (2003). *Pla Comarcal dels Immigrants a Solsona. La immigració al Solsonès*. Solsona.
- DORRONSORO, I. (1993). *Diversidad cultural y conflicto nacional*. Madrid: Talasa.
- ESPINOSA, V. A. (2004). «Ciudadanos migrantes y democracia» [en línia]. Ponència a la sessió Ciutadania del Congreso Mundial Movimientos Humanos e Inmigración. Fòrum de les Cultures. Barcelona. <www.barcelona2004.org/cat/eventos/dialogos/docs/pmovimientoscat.pdf>
- FLAGUER, L. (1991). «Anàlisi i propostes des de la perspectiva de la sociologia». *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, vol. 3, p. 77-82.
- (1996). *El català, ¿llengua pública o privada?* Barcelona: Empúries.
- FLECHA, R.; GÓMEZ, R. (1995). *Racismo: no gracias, ni moderno ni postmoderno*. Barcelona: Roure.
- GARCIA, S.; LUKES, Steven [comp.] (1999). *Ciudadanía: justicia social, identidad y participación*. Mèxic: Siglo XXI.
-

- GIDDENS, A. (2000). *Un mundo desbocado: Los efectos de la globalización en nuestras vidas*. Madrid: Taurus.
- GIL VILA, F. (2002). *La exclusión social*. Barcelona: Ariel.
- GINER, S.; ARBOS, X. (1990). *La gobernabilidad i l'esdevenidor de les societats modernes*. Barcelona: Edicions 62.
- GINER, S.; SCARTEZZINI, R. (1996). *Universalidad y diferencia*. Madrid: Alianza Universidad.
- GINER, S. (1996). *Carta sobre la democracia*. Barcelona: Ariel.
- GUIBERNAU, M. (1996). *Los nacionalismos*. Barcelona: Ariel. (Ciencia Política)
- (2003). «L'articulació política de la diferència». *Interculturalitat. Bases antropològiques, socials i polítiques*. Barcelona: Pòrtic.
- KAPLAN, A. [coord.] (1996). *Procesos migratorios y relaciones interétnicas*. VII Congreso de Antropología Social, Zaragoza.
- KIMLYCKA, W. (1996). *Ciudadanía multicultural*. Barcelona: Paidós.
- KÖNING, M. (1998). *La diversidad cultural y las políticas lingüísticas*. MOST 30. UNESCO /MOST. <<http://unesco.ias.edu/issj/rics161/koenigsps.html>> [Documento de discusión]
- LUCAS, J. de (2003). *Globalización e identidades*. Barcelona: Icaria.
- MAALOUF, A. (1998). *Identidades asesinas*. Madrid: Alianza.
- MARFANY, J. L. (1995). *La cultura del catalanisme*. Barcelona: Empúries.
- MARTÍN DÍAZ, E. (2003). *Procesos migratorios y ciudadanía cultural*. Sevilla: Mergablum. (Edición y Comunicación)
- MAYORAL, D. (1998). *El lenguaje: diferencias culturales y desigualdades sociales*. Lleida: Pagès editors.
- (2004). «Llengua i identitat en la Catalunya del segle XXI». Document mòdul 4, *Identitat, cultura i immigració en la Catalunya dels segles XX i XXI*. Intercampus Universitat de Lleida.
- NINYOLES, A. (1989). *Estructura social i política lingüística*. Alzira: Bromera.
- PAJARES, M. (2003). «Inmigración y mercado de trabajo en Catalunya». 1r Congrés Internacional Multiculturalitat i Ciudadania. La Seu d'Urgell; Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs
- PUEYO, M.; TURULL, A. (2003). *Diversitat i política lingüística en un món global*. Barcelona: UOC: Pòrtic.
- PUIG I MORENO, G. (2000). «La construcció històrica de la identitat catalana i els contactes amb Al-Andalus». *Treballs de Sociolingüística Catalana* [València], núm. 14-15, p. 19-31.
- PUJADAS, J. (2003). *Les societats multiculturals*. [en línia]. Tema 3, Postgrau de formació en immigració. Universitat de Lleida. <http://keops.udl.es:8900/SRIPT/immigració_llengua_treball_social/scripts/seve_home>
- RECOLONS, L. (1976). *La població de Catalunya: Distribució territorial i evolució demogràfica, 1900-1970*. Barcelona: Laia.
- ROGUE, M. A. (1999). *Valors i diversitat cultural a les societats d'Europa i del Magreb*. Barcelona: Institut Català de la Mediterrània.
- ROS, A. (2003). *Interculturalitat: Bases antropològiques, socials i polítiques*. Barcelona: UOC: Pòrtic.
- ROVIRA, M. [coord.] (2004). *El català i la immigració: Anàlisi de l'oferta de cursos de català als immigrants adults extracomunitaris*. Barcelona: Mediterrània.
- SANVICÉN, P. (1999). «Cultures en contacte a Catalunya». *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 10 (desembre), p. 23-56.
- SARTORI, G. (2001). *La sociedad multiétnica: Pluralismo, multiculturalismo y extranjeros*. Buenos Aires: Taurus.
- SOLÉ, C. (1996). *Racismo, etnicidad y educación intercultural*. Lleida: Universitat de Lleida.

- SOLÉ, C. (2000). «L'ús instrumental del català pels immigrants del tercer món». *Treballs de Sociolingüística Catalana* [València], núm. 14-15, p. 33-38.
- (2001). *El impacto de la inmigración en la economía i la sociedad receptora*. Barcelona: Anthropos.

